

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1073-1264>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu.
Applied

18/018/2024

Kabul edildi.
Accepted

22/01/2024

Kitap İncelemesi

DOI: <http://dx.doi.org/>

Book Review

Kitap İncelemesi

Book Review

Hari, Johann

Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz?

Yapısal Bir Sorun Olarak Teknolojik ve Dijital Bağımlılığın Sorgulanması

Metis Yayınları, İstanbul, 2023, 316 Sayfa, ISBN-13:978-605-316-270-4

Her an bir bildirim uyarısının geldiği, eposta kutumuza yeni bir iletinin düştüğü, dikkati paramparça kılan bu dünyada, irademize hâkim olmak mümkün mü? Telefonlarımıza bakmadan, küçük egolarımızı beslemeden durabilir miyiz? İngiliz yazar ve gazeteci Johann Hari, “Çalınan Dikkat: Neden Odaklanamıyoruz?» adlı geniş bir kesim tarafından dikkat çeken eseri ile bu soruların cevabının izini sürüyor.

Yazarı bu kitabı yazmaya iten nedenlerin ilki uzunca bir süredir gözlemlediği vaftiz oğlunun internet ve telefon bağımlılığı; ikincisi ise kendisinin bağımlı olduğunun ayırına varmasıdır. Kitabın girişinde yazar, vaftiz oğlunun telefonunu elinden hiç düşürmemesi ve neredeyse dış dünyayla bağlantısını koparan bağımlılığını derin bir üzüntüyle ve çaresizce izlerken bir an için kendilerine iyi gelecek bir yolculuğa çıkmaya karar verdiğini aktarır. Yolculuk vaftiz oğlunun bir zamanlar çok sevdiği Elvis Presley’in müze evine olacaktır. Yolculuğun tek koşulu gün boyunca telefonu kullanmamaktır ancak vaftiz oğlu hayran olduğu Elvis Presley’in müze evinde telefonunu elinden düşürmez. Bu durum sadece vaftiz oğlunun sorunu değildir, orada bulunan diğer turistlerde ekran dolayısıyla mekanı deneyimlerler. Hari, başka yolculuklarda ve konferanslarda da yetişkinlerin bağımlılıklarını gözlemler ve nihayetinde kendisini hayatta en değerli gördüğü zevklerden biri olan kitap okumaya dahi odaklanmakta zorlanırken bulur.

Bu makale Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) Lisans ile lisanslanmıştır.

ORAFAM Journal - Muş Alparslan Üniversitesi Ortadoğu ve Afrika Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, lisanslama politikası ile telif hakkının ve kullanıcı haklarının açık olmasını sağlar. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlar. / ORAFAM Journal - Muş Alparslan University Middle East and African Research Center Journal ensures that copyright and user rights are open with its licensing policy.

Bunun üzerine zihnini sürekli uyararak, kirlenen telefon ve sosyal medya bağımlılığından uzaklaşmak için dijital detoks yapmaya karar verir. Bunun için Amerika'da küçük bir kasabaya yerleşir. Dijital detoks sürecinde yazar, derin bir yoksunluk hissi yaşar ve bu duygu karşısında herkesin yaptığı gibi kendisini iradesizlikle suçlamaya başlar.

Odaklanma becerisini artırma ile ilgili okumalar yaparken bu alanda bir boşluk olduğunu fark eden Hari, odaklanma becerisini ve dikkati nasıl geri kazanabileceğine dair araştırmalara başlar. Bunun için dünyanın dört bir yanındaki 250 farklı uzmanla görüşmeler yapar. Ortaya çıkan kitap, yazarın içsel deneyimlerini aktaran ve bu içsel deneyimin her bir safhasına bilimsel çalışmalarla açıklama getirmeye çalışan bir çabanın ürünüdür. Yazarın dijital dünya ile olan ilişkisini gündelik yaşamından örnekler vererek yapması ve bu örnekleri akademik araştırmalarla harmanlaması konuyu geniş bir okuyucu kitlesi için anlaşılır kılıyor. Yazar, kitapta içsel yolculuk deneyimini aktarırken okuyucusunu da içsel bir yolculuğa davet ederek okuyucunun kendisiyle yüzleşmesini sağlıyor. Yazara göre, bu yolculuk okuyucu için üç nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, hayallerimize ve hedeflerimize odaklanmak istediğimizde sıklıkla karşılaştığımız dikkat dağınıklığının nedenini anlamak. İkincisi, dikkat eksikliğinin bireysel düzeyde olduğu kadar toplumsal düzeyde de önemli sonuçlara yol açacaktır. Odaklanma gücü çeken bireyler, basit ve otoriter çözümlere yönelerek demokratik değerleri sorgulama eğiliminde olabilir ve bu durum demokrasi krizlerine katkı sağlayabilir. Üçüncü neden ise, sorunun özünün anlaşılmasıyla beraber çözüm yollarını keşfetme ve mücadele etme ihtiyacını duymamız. Yazar, bu krizin insan kaynaklı olduğunu ve dolayısıyla insanlar tarafından çözülmesi gerektiğini vurgulayarak, okuyucuya içsel bir dönüşüm ve toplumsal sorumluluk bilinci kazandırma hedefi güder¹.

Neden dikkatimizin dağınık olduğu ve odaklanamadığımızı irdeleyen yazar, ilk bölümlerinde bu meseleyi bireysel bir sorun olarak ele alırken konuyla ilgili araştırmaları derinleştikçe aslında meselenin sistemik olduğunu fark eder.

Dikkat becerisinin giderek yitiren hız ve enformasyon bombardımanı

Kitabın ilk bölümlerinde yazar, dikkat becerimizin yok olmasının nedeninin bireysel olduğunu düşünür. Bu nedenle beynimizin nasıl çalıştığına ve beyin aktivitemize etki eden dışsal etkenleri anlamak için önemli sinirbilimcilerle görüşür. Bu sinirbilimciler dikkat ve odaklanma becerisini etkileyen ve şekillendiren dışsal etkenlere dair çalışmalarını tanınmaktadır. Danimarka Teknik Üniversitesinden Profesör Sune Lehmann'ın çalışmasını aktaran Hari, kolektif dikkat aralığının daralmasıyla ilgili Twitter ve diğer platformlarda yapılan araştırmaya değinir. Buna göre bir konuya odaklanma süresinin kısalmasının nedeni sisteme sürekli enformasyon yığılmasıdır. Sisteme ne kadar çok enformasyon yığılırsa,

1 Johann Hari, Çalınan Dikkat Neden Odaklanamıyoruz? Çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul: Metis Yayınları, 2023, s.20-22

insanların o enformasyonun herhangi bir parçasına yoğunlaşmaları o kadar azalır².

İnternet ve sosyal medya aracılığıyla enformasyona boğulduğumuz bir dönemden geçiyoruz. İnsanlık tarihi boyunca hiç bu kadar büyük bir enformasyona maruz kalmamıştık. Uzmanlar insanların enformasyonu kavrama kapasitesinin sınırlı olduğunu, hızlı akan bilgiyle karşılaştığında anlama yeteneğinde bir düşüş olduğunu ve hız artıkça anlama kapasitemizin de azaldığı sonucuna ulaşmışlar³. Enformasyonun ve hızın insana olumsuz etkisini erken dönemde irdeleyen düşünürlerden Paul Virilio; “Hafızaları bir gereksiz eşyalar toplamına, her yerden akıp gelen imgelerle dolu bir yığına; kullanılmış, dikkatsizce bir araya getirilmiş, kötü durumda simgelerle dolu bir yığına dönüştüğünü” ifade etmişti⁴. Bu yoğun ve hızlı enformasyon akışı Virilio’ya göre bizi birbirimizden uzaklaştırıyor, “yakınlaştıran şeylerin yerini bugün uzaklaştıran, dışlayan, reddeden, bölen almaktadır... Bu şoku ve geri tepmeyi destekleyen şey hızlanma teknolojileridir”⁵. Hari’nin görüştüğü uzmanlar da insanın her türlü enformasyona ulaşmanın hızı karşısında derinliği feda ettiğini söylerler⁶. Ve yine uzmanlar durarak ve yavaşlayarak hızla örselediğimiz dikkat becerimizin geri kazanabileceğimiz⁷ yönünde ancak bireysel çözümler sunabilmektedir.

Giderek yaşamı kuşatan dijitalleşme, algımızı ve dünyayla ilişkimizi, biraradaki yaşamımızı radikal bir şekilde değiştirmektedir⁸. Hari, beynimizin ekrandan ve internetten etkilenmesine değinirken ekrandan okuma ile kitaptan okuma arasındaki farkları ortaya koyan çalışmalara ve kendi deneyimine yer verir. Kitaptan okuma bize belirli bir çizgisellik sağlarken, ekrandan okuma ise zıplama ve atlama gibi farklı beceriler kazandırır. Ekran okuma alışkanlığı kitap okuma deneyimini olumsuz etkiler. Mesela, göz gezdirme ve tarama eğilimine bağlı olarak kitap okuma keyfi azalırken⁹ uzun metinleri okuma becerisi zamanla zayıflar. Zihni zorlayan metinlere karşı sabır, dayanıklılık ve beceriler azalır¹⁰. Beynin bu yönlü şekillenmesi başka zihinsel etkinliklerde de görülür. Uzun metrajlı filmler ile fragmanı izleme arasında da bir farklılık vardır. Filmin tamamını izlediğimizde ötekine empati duyma yeteneğimizi geliştirir. Fragman ise hikayenin tamamını anlama çabamızın önüne geçtiği için empati kurmayı zorlaştırır. Sosyal medyadaki içeriklerin önemli bir kısmı kopuk çığlıklar ve öfke dolu fragmanlardan oluştuğundan bu mecralarda sürekli maruz kaldığımız yoğun duygusal içerikler, daha nazik düşüncelerimizi işleme yeteneğimizi

2 Hari, Çalınan Dikkat, s. 37-39

3 Hari, Çalınan Dikkat, s. 42

4 Paul Virilio, Enformasyon Bombası, Çev. Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.2003, s.40

5 Virilio, Enformasyon Bombası,s.75

6 Hari, Çalınan Dikkat, s.39

7 Hari, Çalınan Dikkat, s.43

8 Byung Chul Han, Enfokrasi, Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi, Çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023, s.17

9 Hari, Çalınan Dikkat, s. 86

10 Hari, Çalınan Dikkat, s.87

zorlaştırır ve insanların içsel dengesini bozar¹¹. Sonuçta zihnimiz zamanla o teknolojilerin isteği şekli alır¹². McLuhan'ın televizyon dünyayı görme biçimimize etkilediğini ifade etmesi gibi, internette okuma alışkanlıklarımızı değiştirir¹³.

Kullanıcıyı takip eden ve yönlendiren gözetim teknolojileri

Dijital detoksu yaparken internet ve sosyal medya kullanımını en aza indirme çabalarının başarısız olduğunu fark eden yazar adını koyamasa da, daha büyük bir gücün bu önlemleri etkisiz hale getirdiğini düşünür. Hari, teknolojiyi üreten akli ve bu aklın amacını sorgulaması gerektiğini fark eder. Beynimiz sosyal medyadan olumsuz bir şekilde etkilenirken ve şekillenirken bu platformları üretenler hangi amaçla ve neden bu platformları üretir? Teknolojinin amacı nedir? Neden teknoloji üretiyoruz?¹⁴ Bu platformları başka türlü kullanmak mümkün mü? Sorun beynimizde mi yoksa platformların kendisinde mi? Platformlar kötücül mü yoksa insanlara destek olmak ve daha yüksek hedeflere ulaşmalarını mı sağlıyor? Hari, teknolojinin nasıl tasarlandığını anlamak için teknoloji üreten uzmanlarla görüşmeler yapar. Eski Google çalışanlarından James Williams, “haftada iki gün gaz maskesi takmak kirliliğe çözüm değilse” dijital detoksun da çözüm olmadığını ve bu önlemlerin sürdürülebilir olmadığını¹⁵, sorunun bizi aşan büyüklükte sistemik olduğunu söyler. Hari, Silikon Vadisi'nin eski çalışanları Tristan Harris ve Aza Raskin ile görüştüğünden sonra daha bütüncül bir bakış geliştirir. Tristan Harris ve Aza Raskin sosyal medya platformlarının “insan doğasını manipüle etme”sine karşı çıktıkları için çalıştıkları platformlardan ayrılmışlardır. Onlar medya platformlarının karanlık yüzünü anlatmaya ve farkındalık geliştirmeye çalışıyorlar. Çıktıkları bu yolda özellikle platformların bilinmeyen karanlık yüzünü odağına koyan “The Social Dilemma” belgeselinden sonra daha da tanınırlar. Tristan Harris, Google'ın başarısının insanları “meşgul etmek” üzerine kurulu olduğunu belirterek kullanıcının daha uzun süre meşgul edilmesinin hedeflendiğini belirtir. Çünkü insanların telefonları başında geçirdikleri süre arttıkça, görülen reklam sayısı ve dolayısıyla Google'ın kazandığı para artar. Tristan, Google'ın başarısının temelinde insanları “meşgul etmek” yani ilgilerini canlı tutacak bir ekonomik modelin varlığını aktarır. Sonsuz kaydırma tasarımını icat eden Aza, zamanla bu kaydırmanın sosyal medya hesaplarında %50 daha fazla zaman harcanmasına neden olduğunu ve insanların en önemli şeyini, yani zamanını yuttuğunu dehşetle fark etmiştir.¹⁶ Hari, Tristan ile yaptığı görüşme sonucunda Tristan'ın, “odaklanmamanın bizim suçumuz olmadığını, bunun tasarlanmış olduğunu, dikkat dağınıklığının onlar için yakıt olduğunu”¹⁷ açıklamasıyla meselenin kendisini aşan yönünün ayırdına varır.

11 Hari, Çalınan Dikkat, s.94

12 Hari, Çalınan Dikkat, s.95

13 Hari, Çalınan Dikkat, s.87

14 Hari, Çalınan Dikkat, s.122-123

15 Hari, Çalınan Dikkat, s.109

16 Hari, Çalınan Dikkat, s.125

17 Hari, Çalınan Dikkat, s.17

Oysa bilgi ve iletişim teknolojilerinin teknelci kapitalist sistem tarafından izleyicileri/ kullanıcıları manipüle etmek için kullanılması eleştirel iletişim çalışmalarının uzun süredir odağında yer almaktadır. Psikanalizin bilinçaltı ile ilgili birikimini insanların korku ve arzularını tetikleyen reklam stratejisi için kullanan Edward Bernays, 1929 yılında kapitalizmin girdiği krizden çıkmasını sağlayarak tüketim toplumunu süreklileştirecek stratejilerin öncüsü olmuştur¹⁸. Şirketlerin kar elde etmesi için kullandığı kitle iletişim araçları o günden bu yana aynı niyet için kullanılmaya devam edilmektedir.

Ürüne para ödemiyorsanız ürün sizsiniz!

Yazar, dijital teknolojilerin dikkat becerimizi yok etmeye dönük tasarımının ekonomi politik işleyişle ilgili olduğunun farkına *Sizi Takip Edip Yönlendiren Teknolojilerin Artışı* başlıklı altıncı bölümde varmış görünür. Ancak kitle iletişim araçlarının teknelci kapitalizm için işlevini açıklayan ekonomi politik tartışmaları ve bu yönde geliştirilen temel teorileri görmezden gelir. Sadece bu bölümde küçük bir anektodla Shoshana Zuboff'un 'Dijital Kapitalizm' kavramsallaştırmasına yüzeysel bir atıf yapar. Oysa kitap, dijital teknolojilerin şekillenmesi ve içeriğinin bir iktisadi birikim modeline dayandığını saha verilerine dayanarak açıklayabilecek verileri de içermektedir. Bu meselenin ekonomi politik temelli tartışmaları uzun süredir yapılmakta ve bu alanda önemli bir literatür oluşmuştur. Ayrıca Hari'nin kitapta sunduğu saha verisi de aslında dijital medyanın ekonomi politik bağlamda düşünülmesi gerektiğini doğrulamaktadır

Kullanıcının aktif içerik üretip paylaşmasına dayanan sosyal medya, kapitalist iktisadi sisteme nasıl hizmet etmektedir? Bu soru sosyal medyanın ekonomi politik temelde düşünülmesi zaruretini doğurmaktadır. Sosyal medyanın sömürü düzeni oldukça sofistike bir iş modeline dayanır. Bu iş modeli Google'ın eski çalışanlarından Tristan'ın söylediği gibi "yaşam zamanı değil *ekran zamanı* üzerine kurulu"dur¹⁹. Bu iş modelleri dikkat ekonomisi, veri ekonomisi, tık ekonomisi, dijital kapitalizm ve gözetim kapitalizmi gibi kavramlarla tanımlanmaktadır. Bu dijital ekonomik modelin hammaddesi "kullanıcı" ve "verisi"dir. Kitle iletişim araçlarının teknelci kapitalizm için ürettiği en önemli şeyin izleyici olduğunu söyleyen öncü isimlerden Dallas W. Smythe, 1977'de yayımladığı "Kör Nokta" başlıklı çalışmasında ileri sürmüştü. Batı Marksizmi'nin medyanın kapitalist toplumlarda kültürel ve ideolojik işlevlerine odaklandığını ancak izleyicinin izleme gücünün ekonomik işlevi olduğunu görmediğini söyleyerek bir tartışma başlatmıştı. Smythe, "kapitalist sistemde reklamlarla desteklenmiş kitle medyasında üretilen meta nedir?" sorusunu sorar ve bunu "izleyiciler" diye cevaplar. Smythe, reklam verenlerin reklam harcamalarıyla satın aldıkları metayı tanımlarken, bu metanın kitle iletişim araçlarının bütün izleyicisi ve izleme gücü olduğunu belirtir. Teknelci kapitalizmin "tüketicileri" yaratmak ve kontrol etmek için kitle medyasını kullanmasının nedenini "...daha ucuz ve daha etkili bir talep yönetim tarzı" sunmasıyla ilişkili görür²⁰. Bu tespit günümüzde internet ve sosyal medya için de

18 Adam Curtis, Ben Devri Belgeseli (The Century of The Self), BBC yapımı, 2002

19 Hari, Çalınan Dikkat, s.131

20 Dallas W. Smythe, Communications: Blindspot of Western Marxism, Canadian Journal of Political and

geçerliliğini korumaktadır. Çünkü internet ve sosyal medya bir boş zaman etkinliği olarak, kullanıcının zaman geçirme araçları olarak görülmeye başlandı. Adorno, tüketicinin boş zamanında dahi kültür endüstrisinin üretiminin birliğine uyarlandığı ve izleyicinin/öznenin duygusal varlığını da kendi iradesi dışında bir yapıya eklediğini söylemişti²¹. Smythe²², Adorno'yu izleyerek, çağdaş kapitalizmde insanların uyku dışındaki bütün zamanının iş zamanı olarak görüldüğünü ve bu iş dışı iş zamanının büyük bir bölümünün reklamcılara satılan izleyicilerin zamanı olduğunu belirtir. Böylece metalaştırmanın hayatın yeni alanlarına, kişisel uğraşlara doğru genişlediğini ifade eder.

Marxist kuramcı Christian Fuchs bu yeni iş modelini dijital kapitalizm olarak tanımlamaktadır. Fuchs, geleneksel Marksizmin iş, emek, meta ve sömürü kavramlarını sosyal medyaya uyarlar. Fuchs ticari sosyal medyanın, internet kullanıcılarının ücretsiz emeğini sömürdüğünü ve reklamcılara meta olarak sattığını söyleyerek, Smythe'nin kör nokta tartışmasını dijital platformların izleyici metalaştırması için kullanır²³. Fuchs²⁴, Alvin Toffler'in ortaya attığı üretketici-üreten tüketici (prosumer-producer consumer) kavramından faydalanarak bu platformların kullanıcılarının, sadece enformasyon tüketicileri olmadığını aynı zamanda kullanım değeri olan profiller, içerikler, bağlantılar, toplumsal ilişkiler, ağlar ve topluluklar yaratarak birer üretketici yani ağlaşmış "dijital işçiler"²⁵ olduğunu söyler. Maurizio Lazzarato²⁶ her türlü toplumsal iletişim ve ilişkilerin üretilmesinde görünür olmayan bir emek harcandığı bu yeni dönemde iş ve emek değişimini ve belirsizleşmesini "maddi olmayan emek (immaterial labor)" olarak daha önce kavramsallaştırmıştı. Fuchs ise, sosyal medyanın, kullanıcı tarafından yaratılan verinin ve kullanıcı davranışı hakkındaki verinin metalaştırılması temelinde bir sermaye birikim modeline sahip olduğunu belirtir. Hedefli reklamcılık ve ekonomik gözetim bu birikim modelinin önemli unsurlarıdır. Jathan Sadowski, dijital kapitalizm verileri biriktirip sınıflayarak hayatlarımızı denetlediğini ve dünyayı ele geçirdiğini²⁷ (akt. Huberman,2023: 23) söylerken, Shoshana Zuboff'da "The Age of Surveillance Capitalism" (Gözetim Kapitalizmi Çağı: Gücün yeni Sınırlarında İnsan Bir Gelecek Uğruna Mücadele) adlı kitabında bu yeni durumu "gözetim kapitalizmi" olarak tanımlar. Zuboff, sanayi kapitalizminin artık değere el koyduğu gibi dijital kapitalizmde

Social Theory/Revue Canadienne de Theorie Politique Etsociale, 1977, 1(3), 1-27. 10.11.2023 tarihinde <https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/issue/view/796> adresinden edinilmiştir, s.19

- 21 Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği. Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2010
- 22 Smythe, Communications: Blindspot of Western Marxism, 1977
- 23 Christian Fuchs, Dijital Emek ve Carl Marx, Çev. Tahir Emre Kalaycı ve Senem Oğuz, Ankara: NotaBene Yayınları,2015
- 24 Christian Fuchs, Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş. Çev. Diyar Saraçoğlu ve İker Kalaycı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014, s.145
- 25 Fuchs, Dijital Emek ve Carl Marx, s.405
- 26 Ayşe Akalın, Duygulanım ve Duygulanımsal Emek Üzerine Notlar, Birikim Dergisi, 2007, S.217, 10.11.2023 tarihinde erişilmiştir. https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-217-mayis-2007/2400/duygulanim-ve-duygulanimsal-emek-uzerine-notlar/4913#_ftn5
- 27 Jenny Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü- emek, Sermaye ve Sömürünün Değişen Kisvesi, Çev. Melih Pekdemir, Ankara:Fol Yayınları, 2023, s.23

değer üreten kullanıcı davranışına yani “davranışsal artık değere” el koyduğunu öne sürer²⁸. Marx’ın sermaye birikimi geçerliliğini bu yönüyle korur²⁹. Zuboff³⁰ gözetim kapitalizmin sadece davranışsal artık değere el koymadığını aynı zamanda davranışları şekillendirdiğini de söyler. Gözetim kapitalizminin son on beş yıldaki gelişimiyle sadece hakkımızdaki bilgi akışını otomatikleştirmekle kalmayıp aynı zamanda bizi otomatikleştirmeye doğru bir evrim sürecine girmiştir³¹. Sanayi kapitalizmi nasıl ki yabancılaşmaya neden olduysa gözetim kapitalizmi de bireyi otomatikleştirerek³² yeni bir yabancılaşmayı doğurmuştur. Gözetim kapitalizminin “amacı, güvenilir, eksiksiz ve kesinlikle arzulan ticari sonuçlara götüren davranışlar üretmektir³³. Bunu yapmak için dijital olarak bizi güdüyor ve dürtüyor³⁴. Veri toplama ve gözetleme teknolojileriyle gelişen “tekno” veya “dijital sömürgecilik” ABD merkezli çokuluslu şirketler eliyle dijital ekosistem üzerinde emperyal denetim kurmaktadır³⁵.

Kullanıcının internet ve dijital platformlarla sürekli bağlantıda olacak şekilde tasarlanmasının iki nedeni vardır. Birincisi, kullanıcı uyuma dışında tüm vaktini burada geçirmeli ki sürekli reklam görmeli. Reklam verenler gözlerimize erişmek için Facebook, Twitter ve Instagram gibi sitelere para ödemektedir. İkinci neden ise, sürekli tıklama veya zaplama yaptırarak kullanıcıları daha iyi tanımaktır. Kullanıcıların bütün internet tıklamaları ve aramaları veri olarak kaydediliyor, depolanıyor ve her kullanıcının bir profili çıkarılıyor. Eski Silikon Vadisi çalışanı Aza Raskin bu veri işleme sürecini Hari’ye şu şekilde aktarır;

Facebook sunucularının içinde, Google sunucularının içinde bizi temsil eden ufak *vudu bebekleri* olduğunu” hayal edin. İlk başta bize pek bezemiyor. Genel bir insan tipi daha ziyade... Ama sonra tıklama izlerimizi topluyorlar. Anlamalı olduğunu düşündüğümüz onca meta-veriyi bir araya getiriyorlar ve bebek bize gitgide daha çok benziyor. Sonra örneğin YouTube’a girdiğinizde bebeği uyandırıp yüzbinlerce video deniyorlar üstünde hangisinin etkili olduğuna, hangisinin kollarının kıpırdadığına bakıyorlar ve sonra bunları bize sunuyorlar³⁶.

Neden sürekli internet ve sosyal platformların kullanıyoruz. Nasıl bir doyum elde ediyoruz? Sürekli olarak sosyal medya veya telefondaki akışta olmamızı teşvik eden şey nedir? İnternet ve dijital platformlarının kullanıcıları çeşitli haber alma, bilgilenme, sosyalleşme, eğlenme, zaman geçirme, kendini gerçekleştirme, etkileşime girme, kimlik inşası vb. daha birçok kullanım ve doyum elde ederler. Ancak kullanıcıların bu kadar

-
- 28 Shoshana Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power, London: Profil Books, 2019, s.352
29 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.139
30 Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism, s.14
31 Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism, s. 319
32 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.150
33 Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism, s. 2001
34 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.24
35 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhü, s.25
36 Hari, Çalınan Dikkat, s.128-129

dikkatini bozan ve teknolojiye bağımlı hale gelmesine neden olan daha güçlü biyolojik bir doyumun olduğunu uzmanlar ortaya çıkarmıştır. Bu biyolojik doyum beynin ürettiği ‘dopamin’dir. Dopamin, beynimiz tarafından üretilir ve davranışları motive eder.. Facebook’un büyümeden sorumlu eski Başkan Yardımcısı Chamath Palihapitiya Stanford öğrencilerinden oluşan bir dinleyici kitlesine, “*Muazzam bir suçluluk hissediyorum... Yarattığımız kısa vadeli, dopamine dayalı geri bildirim döngüleri toplumun işleyişini mahvediyor*” diyerek akıllı telefonlar ve destekledikleri sosyal medya platformlarının bizi gerçek bağımlılara dönüştürdüğünü itirafta bulunur. Facebook, Snapchat ve Instagram gibi platformlar, ürünlerini mümkün olduğunca fazla kullanmamızı sağlamak için kumar makineleri ve kokain tarafından kullanılan sinir devrelerinin aynısını kullanır³⁷.

Hari’ye göre de bu site ve uygulamalar zihnimizi ödül isteyecek şekilde eğitirler. Eğitilen zihin gerçek dünyada alamayacağı bol beğeni için bir sanal dünya inşa eder. İkincisi bu siteler geçiş yapmamızı sürekli talep eder ve yine bu siteler bizi nasıl harekete geçireceklerini ve neye nasıl tepki verdiğimizizi öğrenir. Böylece tıklama davranışlarınız üzerinden sitede sonsuzca kayabileceğimiz akışları bize sunar. Ayrıca algoritmaların çalışma şekline dolaylı olarak bize sürekli benzer şeyler sunan dijital siteler bizi sınırlar³⁸. Algoritmalar sürekli değişir, ancak ekranda daha uzun kalmamızı sağlayacak şeyleri bulmaya devam eder.

Bu sistemde, bedenler ve siyasi rejimlerin değil, enformasyon ve verilerin sömürüldüğü bir yapısallıktan bahsediyoruz. Enformasyon rejimi, gözetim ve kontrolü sağlamak için bireylerin davranışları üzerinde odaklanan bir sistemdir. Bu rejim, bilgi ve veri akışı üzerindeki kontrolü kullanarak toplumu yönlendirmeyi amaçlar. Disiplin panoptikonu kavramı, bireyleri izole ederek gözetim altında tutan bir yapıdır. Ancak enformasyon rejiminde, izolasyon yerine veri iletişimi merkezde yer alır. Bireyler, iletişim yoluyla veri üretir ve bu veri, gözetim için kullanılır. Bu noktada, görünürlük ağlar aracılığıyla farklılaşır. İletişim ne kadar yoğunsa, gözetim o kadar etkili olur. Cep telefonları, bu enformasyon rejiminin önemli bir parçasıdır. Gözetim ve teslimiyet aygıtı olarak kullanılan cep telefonları, iletişim ve özgürlüğü sömürerek bireyleri kontrol altına almaya çalışır. Bu cihazlar aracılığıyla toplanan veriler, bireylerin davranış profillerini oluşturmak için kullanılır. Dolayısıyla dijital medya enformasyonun tahakkümünü inşa eder. Google, Amazon, Facebook ve Apple büyük şirketler tüketicilere, teknolojilerinin ve hizmetlerinin dünyaya daha iyi, daha bağlantılı, hatta daha demokratik bir yer haline gelineceğini vaat ederek eşi benzeri görülmemiş karlar elde ettiler³⁹.

37 Trevor Haynes, Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time, 2018, <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/dopamine-smartphones-battle-time/>

38 Hari, Çalınan Dikkat, s.135-137

39 Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhunu, s.34

Sonuç: Dikkat becerimizi geri kazanmak mümkün mü?

Sonuç olarak, Johann Hari kitabında, dikkat becerisinin geri kazanılması için gözetim kapitalizminin yasaklanmasını, çalışma zamanını dört güne indirgenmesinin ve çocukluğun mahallelerde ve serbest oyun alanında yeniden yapılandırılması⁴⁰ gibi radikal denebilecek önerilerde bulunur. Hari, “dikkat becerimizin gitgide azalmasının öncelikle benim, sizin ya da çocuğumuzun kişisel hatası” olduğu düşüncesini sorgular⁴¹. Hari, bu sorunun sadece bireysel bir hata olmadığını, daha derin ve sistemik bir sorun olduğunu vurgular. Hari, bireysel çözümlerin bu sistemle başa çıkma konusunda yetersiz olduğunu öne sürer. Hari, gerçek değişiklik yaratmanın çevresel değişimlerle mümkün olacağını savunuyor ve bireylerin sorumluluklarının sınırlarını vurgulayarak, daha etkili ve kalıcı bir değişim için sistemik çözümlere odaklanmamız gerektiğini belirtir.

Silikon Vadisi'nin eski çalışanı Tristian, teknolojinin insanın dikkatini dağıtmaktan ziyade daha derin ve anlamlı hedeflere yönlendirilebilecek şekilde tasarlanabileceği söylemektedir⁴² (Hari, 2023:131). Yazar, bu noktada sivil toplum kuruluşlarının, Silikon Vadisi şirketlerine kar amacı gütmeyen insanın özgürleşmesini destekleyecek teknoloji tasarımları yapmaları için baskı mekanizmaları oluşturması önerisinde bulunur. Ayrıca, teknoloji üreten şirketlere yönelik sivil baskının yanı sıra, bu şirketlerin parlamento düzeyinde regüle edilmesi için de baskı yapılması gerektiğini savunur. Çevre kirliliği konusunda Greenpeace'in mücadelesi, bu bağlamda etkili bir örnek olarak gösterilir. Fakat bu mücadelenin kısıtlılığı ve kirliliğin merkezden çevreye transferi haricinde etkisiz kalışına değinmez.

Nihai düzeyde, Hari'nin analizinde dijital medyanın temelde bir sermaye birikim rejimine dayandığını gösteren ekonomi-politik temelli açıklamaların değeri görülemediğinden önerileri de yetersiz kalır. Çünkü değişim için gerekli sistemik çözümlerle kastettiği süreçlerin gelişmesi sermaye birikiminin kısıtlanması gerekecektir, bu da onun parlamento düzeyinde regülasyon önerisi haricinde eksik bıraktığı noktadır. Son günlerde, OpenAI şirketinin geliştirdiği ChatGPT vesilesiyle genel yapay zeka büyük bir ilgiyle karşılanırken, dikkat becerisinin geri kazanılması ve dijital kapitalizmin iktisadi birikiminden ziyade insanımsı teknolojilerin gelişiminin beraberinde getirdiği riskler konuşmaya başlandı. Bu bağlamda, teknolojinin insanın aleyhine gelişiminden duyulan kaygı ve korkular dile getirilmektedir. Hari, teknolojiyi insanlık yararına tasarlamak mümkünken, bu teknolojiyi üreten şirketlere baskı yapılması ve bu şirketlerin insanlık için regüle edilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ancak, teknolojiyi üretenler ve bağlı oldukları sermaye gruplarının, bu düzenlemelere ne kadar razı olacakları tartışmalı bir konudur.

40 Hari, Çalınan Dikkat, s.270

41 Hari, Çalınan Dikkat, s.19

42 Hari, Çalınan Dikkat, s.131

Kaynakça

Adam Curtis, Ben Devri Belgeseli (The Century of The Self), BBC yapımı, 2002.

Ayşe Akalın, Duygulanım ve Duygulanımsal Emek Üzerine Notlar, Birikim Dergisi, 2007, S.217, 10.11.2023 tarihinde erişilmiştir. https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-217-mayis-2007/2400/duygulanim-ve-duygulanimsal-emek-uzerine-notlar/4913#_ftn5

Byung Chul Han, Enfokrazi, Dijitalleşme ve Demokrasinin Krizi, Çev. Mustafa Özdemir, İstanbul: Ketebe Yayınları, 2023.

Christian Fuchs, Dijital Emek ve Carl Marx, Çev. Tahir Emre Kalaycı ve Senem Oğuz, Ankara: NotaBene Yayınları, 2015.

Christian Fuchs, Sosyal Medya Eleştirel Bir Giriş. Çev. Diyar Saraçoğlu ve İker Kalaycı, Ankara: NotaBene Yayınları, 2014.

Dallas W. Smythe, Communications: Blindspot of Western Marxism, Canadian Journal of Political and Social Theory/Revue Canadienne de Theorie Politique Etsociale, 1977, 1(3), 1-27. 10.11.2023 tarihinde <https://journals.uvic.ca/index.php/ctheory/issue/view/796> adresinden edinilmiştir.

Jenny Huberman, Dijital Kapitalizmin Ruhu- emek, Sermaye ve Sömürünün Değişen Kisvesi, Çev.Melih Pekdemir, Ankara:Fol Yayınları, 2023.

Johann Hari, Çalınan Dikkat Neden Odaklanamıyoruz? Çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul: Metis Yayınları, 2023.

Paul Virilio, Enformasyon Bombası, Çev. Kaya Şahin, İstanbul: Metis Yayınları.2003.

Shoshana Zuboff, The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power, London:Profil Books, 2019.

Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, Aydınlanmanın Diyalektiği. Çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2010.

Trevor Haynes, Dopamine, Smartphones & You: A battle for your time, 2018, 10.11.2023 tarihinde <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2018/dopamine-smartphones-battle-time/> adresinden edinilmiştir.